§ 5. БАШҠОРТТАРҘЫҢ КИЛЕП СЫҒЫШЫ

Бөйөк монгол дәүләте ҡоролғандан һуң, Европанан Монголстан ҡағанына илсе сифатында килгән Папа илсеһе Плано Карпини (1243), Уралдың көньяғынан үтеп, башҡорттарҙы басжарт исеме менән, ә Франция илсеһе Рубрук (Рубрукуис, 1253) баскатур исеме менән иҫкә алғандар. Һәр ике юламан башҡорт өлкәһен, уларҙың үҙҙәренән алда Иҙел буйына сәйәхәт иткән мадьяр доминикан монахтары һөйләүенә эйәреп, «Бөйөк Хунгария» («Magna Hungaria») менән берләштергән. Был иһә Урал башҡорттарының сығышы хаҡында яңылыш фекер барлыҡҡа килеүенә сәбәп була. Монах Юлиан, «Бөйөк Булғария» («Magna Bulgaria») янындағы мадьярҙар күсеп киткәс, көнсығышта ҡалған мадьярҙар өлкәһенә сәйәхәт итеүен, уларҙың мадьярса һөйләшеүен билдәләй һәм был өлкәне «Бөйөк Венгрия» тип атай[50]. Монахтың был аңлатмаһына ҡарап, Уралдағы башҡорттарҙың XIII быуатка тиклем телдәрен онотмаған мадьяр булыуҙары, аҙаҡ төркләшеүҙәре XIII быуаттан һуң булған ваҡиға, тигән фекер тыуҙы[51]. Ләкин мадьяр ғалимы Гуйла Месарош Юлиан сәйәхәтнамәһенең ялған булыуы хаҡындағы фекерҙе әйтте[52]. Әммә был сәйәхәтнамәне хәҡиҡи тип иҫәпләгән тәкдирҙә лә, теге монахтарҙың Иҙел булғарҙарынан Урал тауҙарына түгел, булғарҙарға шулай уҡ яҡын булған мадьярҙарҙың боронғо ватандарынан береһе Ока мадьяр өлкәһенә (русса Мещера) барып сығыуы бик ихтимал[53]. Һәр хәлдә, башҡорттарҙың миләди буйынса VII быуатта Тиелле-Төләс төркөмөнә ҡараған ҡәбилә булыуы һәм шул нигеҙҙә төрксә һөйләшеүе – иҫбат ителгән хәҡикәт.

Әбү-л Ғази хан яҙғанса, Сыңғыҙ улы Джучи хан тарафынан еңелеп, ҡыуып ебәрелгән ҡыпсаҡтар башҡорт ерҙәренә ҡасып киткәнлектән, иштәк, йәғни башҡорттарҙың күпселеге ҡыпсаҡтарҙан ғибәрәт була[54]. Был сығанаҡ беҙҙең өсөн башҡорт өлкәһендә ҡыпсаҡтарҙың күплеген раҫлауы менән мөһим. Ғәрәп авторҙарының башҡорттарҙы кимәктәргә яҡын төрк ҡәбиләһе, хатта кимәктәрҙең бер тармағы итеп күрһәтеүҙәре кеүек юғарыла иҫкә алынған

сығанаҡтар ҙа ҡиммәтле. 1075 йылда яҙған әҫәрендә Мәхмүт Ҡашғари, башҡорттарҙың һөйләше төрксәнең йемек (йәғни кимәк-ҡыпсаҡ) һөйләше лә ингән тел төркөмөнә ҡарай, тип иҫәпләй[55]. Шәмсетдин Демашки (үлеме 1327 йыл) башҡорттарҙы, ҡыпсаҡ ырыуына инә, тип иҫәпләй[56]. Алда аңлатыуыбыҙға ярашлы рәүештә, бөгөнгө көндә башҡорттарҙың иң күп һанлы ҡәбиләһе – ҡыпсаҡтар һәм сығышы ҡаңлыларҙан булған үҫәргәндәр.

Мадьяр монахтарының Урал башҡорттары тураһындағы мәғлүмәттәре нигеҙһеҙ булһа ла[57], башҡорттар менән мадьярҙарҙың Иҙелдең көнбайышында көн иткән заманда аралашып йәшәүҙәре, башҡорттарҙың мадьярға ҡушылыуы һәм, киреһенсә, башҡорттар араһына мадьярҙарҙың килеп инеүе бик мөмкин. X быуатта мадьярҙар өҫтөнән хакимлыҡ иткән төрк ҡәбиләләренән бишәүһенең исеме Византия сығанаҡтарында Коиртоюрматон тип аталған һәм был кәлимә Корт һәм Диюрматы тип уҡыла. Был һуңғы кәлимә башҡорт ҡәбиләһе Юрматы исеменә тап килә. Алтынсы ҡәбиләнең исеме лә Йенех тип уҡыла һәм башҡорт ҡәбиләһе Йәнәй исеменә тура килә[58] һәм мәсьәләгә тамам асыҡлыҡ индерә.

§ 6. МАДЬЯРСТАНДАҒЫ БАШҠОРТТАР

Мажгар һәм Башгар атамалары бер-береһенә оҡшағанлыҡтан, улар, X быуат ғәрәптәрендәге кеүек үк, монголдар дәүерендәге авторҙар тарафынан да буталды. Быға Дунай мадьярҙары араһында X быуатта ғына түгел, унан һуңыраҡ та бер төркөм башҡорттар йәшәүе сәбәп булды. Башҡорттар хатта исламиәтте ҡабул иткәндән һуң да, төрлө шарттар арҡаһында, Уралдағы ватандарынан айырылып, Мадьярстанға килеп ерләшә. Был хаҡта Әбү Хәмит әл-Андалузи мәғлүмәт бирә[59]. Уның ике әҫәре бар: береһе – «Туһфат әл-албаб» үткән быуаттан бирле мәғлүм, Дорн һәм Фраэн тарафынан тикшерелгән. Уны Габриэль Фернанд 1924 йылда Парижда нәшер итте[60]. «Әл-Му'риб ән ба'д-и агаиб-

и'л-Магриб» исемле икенсеһе күптән түгел табылды, һәм уны доктор К. Дублер 1954 йылда Мадридта баҫып сығарҙы, ә 1955 йылда был әҫәр доктор Й. Хрбек тарафынан өйрәнелде[61]. Әҫәрҙең тағы бер нөсхәһе 1957 йылда Америкала Принстон университеты китапханаһында табылды. Быныһында Мадьярстандағы башҡорттар хаҡында әүәлге нөсхәһендә булмаған ҡиммәтле мәғлүмәттәр бар. Ул Дунай башҡорттарына 1150–1155 йылдар араһында сәйәхәт иткән. Улар мосолман булған, хатта Әбү Хәмиттең Хәмит исемле улы был башҡорт бейҙәренең бер ҡыҙына өйләнгән. Уның әйтеүенә ҡарағанда, был Дунай башҡорттары Мадьяр батшаһына буйһоноп, гүйә уларҙың һәр береһе Исфахан йәки Бағдад ҙурлығындағы һәм бай 78 ҡалаһы бар, имеш. Был арттырылған иҫәпкә мосолман башҡорттар менән бергә мосолман булмаған мадьярҙар ҙа ингән булһа кәрәк. Әбү Хәмит Мадьярстан башҡорттары араһында байтаҡ йылдар йәшәй, ике улы башҡорт ҡыҙҙарына өйләнә, һәм уларҙан ейәндәре була. Ул 1158 йылда «Гур Керман» тип аталған Киевҡа, унан күрше Волгалағы «Саҡсын» ҡалаһына, унан Хорезм юлы менән Бағдадҡа һәм Һижазға килгән, хаж ҡылған, 1160 йылда Анатолиялағы Конья аша ҡабат Мадьярстанға ғаиләһе янына әйләнеп ҡайтҡан. Конья янында ул Даут ибн Али исемле бер башҡортто күреп һөйләшкән. Мадьярстандағы мосолман башҡорттар араһынан бәғзе заттарҙың ислам ғилемдәрен өйрәнеү өсөн Халеб ҡалаһы мәҙрәсәһенә килеүҙәрен Яҡут әл-Хамауи ҙа иҫкә ала. Әбү Хәмит төп мадьярҙарҙы ла башҡорт тип таныта һәм королен «башҡорт падишаһы» тип атай. Телдәре төрксә булған башҡорттарҙан исламиәтте ҡабул итмәгәндәре лә булған һәм улар тәре йөрөтөүселәр походтарында христиан мадьярҙар менән берлектә ҡатнашҡан. Мосолман башҡорттар иһә мадьярҙарҙың мосолмандарға ҡаршы яуҙарына ҡушылмаған, бары тик христиан дошмандар менән булған һуғыштарҙа ғына ҡатнашҡан. Мадьярстандағы мосолман күскенселәр араһында мосолман хорезмлылар ҙа булған. Бер-береһенә яҡын булған башҡорт һәм хорезмлылар хәнәфи мәҙһәбенә (йүнәлешенә) ҡараған. Киевтағы меңәрләп иҫәпләнгән

бәжәнәк (Бечне) төрктәр араһында ла исламиәт таралған. Әммә улар мәғрибтәге остаздарынан өйрәнгән «мәғриби», йәғни «мәлики», мәҙһәбенә ҡараған. Мысыр авторҙары тәре йөрөтөүселәрҙең Франция короле Луи IX етәкселегендә Тунис һәм Аҡаяға (1269–1270 йылдар) яһаған бөйөк походынан христиан башҡорттарҙың ғәйрәте һәм батырлығы тураһында һөйләйҙәр. Ошо хаҡта мәғлүмәт биреүсе Ҡаратай Хазинадар христиан башҡорттарҙың барыһы ла төрксә һөйләшеүен, тәре йөрөтөүселәр араһында иң яуыз һәм уҫал булыуын, үҙҙәренең етди дәүләт тәшкиләте юҡлығын, бай сауҙагәр венециандар ҡаршыһында фәҡир, әммә аяуһыҙ һуғышсанлығы менән танылған милләт булыуҙары арҡаһында, ҡайһы падишаһҡа буйһонһалар, шул падишаһтың еңеү ҡаҙанғанлығын, изге ер өсөн үлемде донъяла йәшәүгә ҡарағанда хәйерле һәм сауаплы күреүҙәрен аңлата[62].

Луи IX походтарында мадьярҙарҙың ҡатнашлыҡ итеүе Европа мадьяр сығанаҡтарынан да билдәле[63]. Унда иҫкә алынған христиан башҡорттар, мадьярҙар хакимлығы аҫтында булыуға ҡарамаҫтан, төрксәне онотмаған. Башҡорт исеме ғөмүмән мадьяр мәғәнәһендә ҡулланылғанлыҡтан, Ҡаратай Хазинадар тарафынан һүҙ алып барылған башҡорттарҙың башҡорт булыуы ла, мадьяр булыуы ла мөмкин. Ибн Сәйет әл-Мәғриби (үлеме 1274 йыл) Дунай көнсығышындағы мадьярҙарҙы Һунгар исеме менән атай һәм уларҙы башлыса был йылғаның көньяғында ерләшкән мосолман башҡорттар менән ҡәрҙәш ҡәүем тип иҫәпләй. Һунгарҙар пайтәхетенең исемен Тртбуа йәиһә Трбтуа тип атай. Мосолман башҡорттарҙың баш ҡалаһы исеме иһә Карт тип яҙылған, Кран тип уҡырға кәрәктер. Ибн Сәйет билдәләүенсә, уларҙы бер төркмән фәҡихы (дин ғалимы) мосолманлыҡҡа йөгөндөргән[64]. Әбү Ғөбәйҙулла әл-Бәкри Мадьярстанда йәшәгән бәжәнәктәрҙең 12 меңенең һижри буйынса 400-сө, миләди буйынса 1009–1010 йылдарҙа әсир төшкән бер мосолман ғалимы тәьҫирендә мосолманлыҡ ҡабул итеүҙәре, әммә мәжүси бәжәнәктәрҙең күпселекте тәшкил итеүе, ә был мосолман бәжәнәктәрҙе әл-Хавалис тип атауҙары тураһында һөйләй[65]. Йәғни Мадьярстанда мосолман

булғандар яңғыҙ башҡорттар ғына түгел, бәжәнәктәр араһында ла мосолмандар булған. Хавалис һүҙе Хорезм тигәнде аңлатҡанға күрә[66], бында төп хорезмлыларҙың да йәшәүе мөмкин[67].

§ 7. БАШҠОРТТАРҘА ИСЛАМИӘТТЕҢ ТАРАЛЫУЫ

Башҡорттарҙа исламиәтте бер төркмән фәҡихы таралыуы хаҡындағы мәғлүмәттең Дунайҙа түгел, Уралда булған хәлде күрһәтеүе ихтимал. Яҡут әл-Хамауи Мадьярстандағы мосолман башҡорттарҙан Халебҡа уҡырға килгән берәү менән һөйләшеүе хаҡында яҙа. Был башҡорттоң әйтеүенә ҡарағанда, Мадьярстандағы башҡорттарҙың барыһы ла хәнәфи мәҙһәбенә ҡарай, имеш. Уларҙы мосолманлыҡҡа бик борон заманда Болғар мәмләкәттәренән килгән ете кеше өйрәткән. Был риүәйәтте ул атай-олатайҙарынан ишеткән. Тимәк, улар исламиәтте Уралдағы Башҡортостанда булған саҡта уҡ ҡабул иткән. Берәүҙәре – Болғар мәмләкәттәренән килгән ете кеше, ә бүтән өлөшө төркмән фәҡихы тарафынан мосолманлыҡҡа йәлеп ителгән. Төркмән тип Һырдарья буйында йәшәгән уғыҙҙар күҙ уңында тотола булһа кәрәк. Төркмән араһында исламиәт тараҡан миссионерҙарҙың күбеһе, шул иҫәптән Йәсәүи шәйехтәре, шунан сыҡҡан. Яҡут әл-Хамауи күргән башҡорт Дунай башҡорттарының 30-ға тиклем ҡәрйә тәшкил итеп йәшәүен, уларҙың һәр береһе ҡала хәтле ҙур булыуын, тик Мадьяр падишаһтарының, башҡорттарҙың күтәрелешенән ҡурҡып, ҡәлғә төҙөргә рөхсәт бирмәүен һөйләгән. Телдәре лә инде төрксә түгел, европаса (йәғни мадьярса) булып бөткән, ҡиәфәттәре лә европаса, имеш, һәм улар, ғәскәр сифатында мадьяр короле хеҙмәтендә булып, мадьярҙар менән берлектә мосолман булмаған ҡәүемдәргә ҡаршы һуғыштарҙа ҡатнашҡан; һаҡалдарын ҡыралар, имеш, бәғзеләре, ислам ғилемдәрен өйрәнеп фәҡих булыу өсөн, Халебҡа килә икән[68]. Зәкәриә Казвини ҙа (үлеме 1283 йыл) бер башҡорт фәҡихын күргән. Ул да

башҡорттарҙы күпселегә христиан, әммә араларында хәнәфи мәҙһәбендәге мосолмандар ҙа булған ҙур бер милләт сифатында һүрәтләй һәм уларҙың христиандарға ҡаршы һуғыштарҙа ғына ҡатнашыуын билдәләй. Башҡорт исеме менән мадьярҙарҙы һәм ундағы мосолман башҡорт, бәжәнәктәрҙе атай һәм башҡорттарҙы сатырҙарҙа (йәғни тирмә өйҙәрҙә) йәшәгән, ҡалалары булмаған бер милләт сифатында тасуирлай. Был осраҡта һүҙ Урал башҡорттары хаҡында бара булһа кәрәк. Сөнки Зәкәриә Казвини заманында Мадьярстандағы мадьяр һәм башҡорттар сатырҙарҙа түгел, ауыл, ҡалаларҙа ғүмер итә. Ләкин был авторҙың сатырҙарҙа йәшәгән башҡорттар хаҡындағы мәғлүмәте Уралдағы башҡорттарға ла, Дунай башҡорттарына ла ҡарарға мөмкин: «Башҡорт халҡы тирмә өйҙәрҙә (һерраһ) йәшәй. Ҡалалары юҡ. Аймаҡтарҙың шәфҡәтле етәкселәренең иҡталары (ер биләү танытмалары) бар. Күп ваҡыт араларында иҡталар арҡаһында бәрелеш барлыҡҡа килә. Башҡорттарҙың падишаһы был низағтарҙы туҡтатыу уйы менән, иҡталарҙы тартып алып, уларға (ғәскәр хеҙмәте өсөн) хазинанан түләү тәғәйенләгән. Татарҙар килгәндә, башҡорт падишаһы уларға ҡаршы торорға әҙерләнгән. Башҡорттарҙың хәрби етәкселәре «беҙгә иҡталарыбыҙҙы кире бирмәһәң, һуғышмайбыҙ» тигәндәр. Падишаһ иһә: «Мин хәҙер уларҙы һеҙгә бирмәйем, һуңынан үҙегеҙгә һәм балаларығыҙға тапшырырмын», – тигән. Бынан аҙаҡ башҡорттар таралышҡан һәм татар ҡылысы ла уларҙы бер ниндәй ҡаршылыҡһыҙ ҡырған[69]. Бату хан идараһындағы монголдар Мадьярстанға ингән ваҡытта Мадьяр короле Бела IV-кә буйһонған мадьяр хәрби етәкселәре араһында ла шундай уҡ низағтар була[70]. Иҡталарын алып, урынына хаҡ түләү мәсьәләһе, татарҙарҙың Мадьярстанға һөжүме ваҡытында сатырҙарҙа йәшәгән башҡорттарҙың иҡталары хаҡындағы мәғлүмәт Урал башҡорттарына ҡарай булһа кәрәк, сөнки мадьярҙар һәм улар араһында мадьярлашҡан мосолман башҡорттар өсөн XIII быуатта сатырҙа йәшәү мөмкин булмаҫ ине. Мадьяр сығанағында ла бындай мәғлүмәт һаҡланмауы хаҡында әйтелә.

§ 8. МОНГОЛ ДӘҮЕРЕНДӘ БАШҠОРТТАР

Монгол яуҙары дәүеренә ҡараған ислам сығанаҡтарында, мадьярҙар ҙа башҡорт исеме аҫтында иҫкә алынып, буталыш барлыҡҡа килгән[71]. Урал башҡорттары монгол хөкөмдарҙарына бик иртә итәғәт иткәндәр. Монголдарҙың «Йәшерен тарих»ына ҡарағанда, Урал башҡорттары Сыңғыҙҙың беренсе баҫып алыу хәрәкәтендә үк, 1207 йылда, Джучи ханға буйһонғандар, һәм был хәл «Телес» исемле бер ҡәүемдең, йәғни алтайҙарға күрше йәшәгән ҡәүемдең, итәғәте рәүешле телгә алына[72]. Шуға күрә башҡорттарҙың монгол хандарына ҡаршы һуғыш алып барыуы хаҡында һүҙ юҡ, уларға үҙ ихтыярҙары менән буйһонғандар, тип уйларға нигеҙ бар. Бату хан заманында һуғыша-һуғыша буйһонған башҡорттар хаҡындағы мәғлүмәттәр[73] Дунай мадьярҙарына ҡарай, тип уйларға кәрәк[74]. Фәҡәт Рәшидеддин тарихында, был авторҙың Европалағы фекерҙәштәренең тырышлығы арҡаһында барлыҡҡа килтерелгән франктар тарихына бағышланған өлөшөндә генә, Мадьярстанда ла татарҙарға ҡаршы һуғышҡан ҡәүемдәр сифатында башҡорттар, мадьяр һәм сасан (йәғни саксондар) айырым-айырым ҡәүемдәр итеп иҫкә алынған һәм ул мәмләкәт Мадьярстан тип аталған[75]. Йәғни Мадьярстанда монголдарға, Бату ханға ҡаршы мадьярҙар менән берлектә Дунайҙағы мосолман башҡорттар ҙа һуғышҡан. XIII быуаттың һуңғы яртыһында мадьяр короллдәре, Дунай башҡорттарының диндәрен ҡыҫыу сәйәсәте үткәреп, даими эҙәрлекләүҙәр һөҙөмтәһендә улар христиан мадьярҙарға ҡушылып, тамам юғалғандар.

§ 9. МОНГОЛДАР ХЕҘМӘТЕНДӘГЕ ҺӘМ МЫСЫРҘАҒЫ БАШҠОРТТАР

Урал башҡорттары монголдар заманында, Алтын Урҙа хандарына ғәскәр сифатында хеҙмәт иткән саҡтарында, күптән мосолман булғандар. Ләкин араларында шаманиҙары ла осраған булһа кәрәк.

XV быуатта Шейбан улдарынан мәшһүр Әбелхәйер ханға буйһонған Жығыз һәм Жал баһадир исемле башҡорт әмирҙәре бөйөк бейҙәр иҫәбендә иҫкә алына[76].

Күренекле һәм мөхтәбәр башҡорт әмирҙәре Иранда илһаниҙар хеҙмәтендә лә була. Шуларҙың береһе башҡорт генералы Ғазан хан 1299 йылда Анатолияға Сүлемиш күтәрелешен баҫтырыу өсөн барған Ҡотлоғшаһ нойан һәм Чобан нойан янында өсөнсө бөйөк әмир сифатында иҫкә алына[77]. Шулай уҡ Олжайту хан заманында Сыраҡан Башҡурт исемле бер күренекле башҡорт генералы телгә алына, уның хаҡында «улустан килгән» тип әйтелә[78]. Йәғни Джучи улусынан килгән тигән мәғәнәлә була. Башҡорттарҙың бер өлөшө ҡыпсаҡтар менән бергә Мысырҙа һәм Сирияла мәмлүктәр сифатында хеҙмәт иткәндәр, һәм араларынан күренекле дәүләт эшмәкәрҙәре сыҡҡан. Шуларҙан айырыуса Насретдин әл-Насыри әл-Башҡурди, Сәнжәр әб-Рукны әл-Башҡурди, Алаитдин Башҡурд әл-Насыри, Ғилметдин әл-Башҡурди Беркундарҙың бөйөк әмир булыуҙары, йәнә Сарын әл-дин әл-Башҡурди тарихи сығанаҡтарҙа күп иҫкә алына. Араларынан Насретдин әл-Насыри ғәрәпсә гүзәл шиғырҙар һөйләгән ғалим әмир булған. 1322 йылдың 3 мартында Дамаскта донъя ҡуйған[79]. Мәмлүктәрҙең бөйөк падишаһы Ҡаратай Хазинадар Ғилметдин әл-Башҡурдиҙы ғәйәт аҡыллы дәүләт кешеһе, ғалим һәм әхлаҡи йәһәттән өлгө булырлыҡ шәхес тип баһалай[80]. Ғилметдин Сәнжәр әл-Башҡурди – уның замандашы[81]. Ғилметдин Башҡурд әл-Насыри – мысырҙарҙың илһаниҙарға ҡаршы һуғышы ваҡытында 1303 йылда вафат булған бөйөк әмир[82].

§ 10. БАШҠОРТ ИЛЕНДӘ ХАНДАР

Монголдар заманында Башҡурт иле йәиһә Ибир-Сибир тип аталған Көнбайыш Себерҙең Сулман (Кама) йылғаһы буйында Джучи улдарынан Шейбандың вафаты хаҡында ҡиссалар булған. Был өлкәләрҙе Тура ере, ә хөкөмдарҙарын Тура хандары тип йөрөткәндәр[83]. Улар бында мәмләкәтәрен рустар килеп баҫып алғанға тиклем хакимлыҡ иткәндәр. Ләкин шул уҡ ваҡытта Алтын Урҙаның бөйөк хандары, ҡыш айҙарын Сарай һәм Сарайсыҡ ҡалаларында йәшәп, йәй айҙарын күбеһенсә Урал тауҙарында уҙғарғандар. Мысыр авторы Ибн Фадлаллаһ әл-Ғүмәри (үлеме 1348 йыл) әйтеүенә ҡарағанда, «ҡышын Сарайҙа, йәй айҙарын, Туран (йәғни Тура) хандары кеүек, Арҡтач йәки Ураҡ-Үректә үткәрәләр»[84]. Үтәмеш Хажи әйтеүенсә, Тура тигәне Көнбайыш Себер һәм Башҡортостанда ултыраҡ хәлгә күскән манғыттарҙың ауыл һәм ҡасабалары тигән һүҙ[85]. Тура хандарының Көнбайыш Себерҙә ҡалалары булһа ла, төп үҙәктәре Башҡортостанда, Өфө тирәһендә, айырыуса хәҙерге Шишмә станцияһы һәм Тирмә ауылы янындағы «Хан урҙаһы»нда, йәки «Тура хан төрбәһе», Стәрлетамаҡ янындағы «Торатау» һәм Хажи Мәсете янындағы «Хан түбәһе» иҫәпләнгән[86]. Ибн Фадлаллаһ әл-Ғүмәриҙең «Себер ҡалалары башҡортҡа буйһона» тип яҙыуы ла иғтибарға лайыҡлы[87]. Шул уҡ авторҙың раҫлауынса, Себер һәм Сулман өлкәһе бик һыуыҡ, алты ай ҡар аҫтында була, был саҡта уларҙың тауҙарын, йорттарын, ҡалаларын ҡар ҡаплай. Ибн Фадлаллаһта бирелгән мәғлүмәт буйынса, Хорезмға яҡын Манғышлаҡ ярым утрауында йәшәгән төрктәр ҙә Буржан нәҫеленә ҡараған бер нисә ҡәбиләнән ғибәрәт икән[88]. Әгәр ҙә был Буржан һүҙе яңылыш яҙылмайынса, көньяҡ башҡорттарҙың иң ҙур ҡәбиләһе булған Бөрйәндәр тигәнде аңлатһа, башҡорттарҙың бер өлөшө – Пермь тарафында, ә башҡа бер мөһим өлөшөнөң бик алыҫ көньяҡта, Манғышлаҡта йәшәүен раҫлай. Бөрйән башҡорттары беҙ унда йәшәгән заманда ла боронғо Хорезм культураһына иң тоғро ҡалған бер ҡәбилә ине. Туйҙа Хорезм ысулында эшләнгән аҡһыл һары тиренән тегелгән тун һәҙиә ителә ине; ирҙәр һаҡалдарын эйәк аҫтында ғына ҡалдырып, эйәк өҫтөн ҡырып, хәс тә Хорезм халҡындағы һәм Арал – Хәзәр араһындағы уғыҙҙар ҡиәфәтендә йөрөй торғайны[89].